

BRAM VAN DE BEEK
EN HERWI RIKHOF

Wij geloven

*Hoofdlijnen van het christelijk
geloof volgens de belijdenis van
Nicea/Constantinopel*

Woord vooraf

Vijftien jaar geleden hebben wij het plan opgevat om samen een boek te schrijven over de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel en na ons emeritaat is het er nu van gekomen. Wij zijn ervan overtuigd dat de eenheid van het geloof zoals dat in de verschillende tradities van de kerk beleeden wordt groter is dan de nuances die door de gang van de geschiedenis daarin ontstaan zijn. Juist de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel is expressie van die eenheid. Het is de belijdenis waarin Oost en West, rooms-katholieken en protestanten het geloof uitspreken. Het is bij uitstek de oecumenische belijdenis, die het geloof van alle plaatsen en van alle tijden thematiseert. Terwijl in velerlei opzichten een globaliserende cultuur dominant is, voeren op godsdienstig terrein individualisme en privémeningen de boventoon. In die context is het des te meer nodig om de fundamentele geloofsregels ter harte te nemen en te bedenken wat die voor de kerk in de eenentwintigste eeuw in Nederland betekenen.

We schrijven dit boek onder gezamenlijke verantwoordelijkheid. Elk van ons kan op alles worden aangesproken. Uiteraard hebben we elk de concepten voor bepaalde hoofdstukken geschreven en dat zal in de taal en de bronnen waarnaar verwezen wordt te merken zijn. Ook deze nuances horen bij de eenheid van het geloof. Dieper dan deze eigenheden van de verschillende christelijke tradities is er echter de verbondenheid in het ene geloof van de ene kerk in de ene God. De intentie van de schrijvers is met dit boek een bijdrage te leveren aan de weg naar een nieuwe eenheid van de kerk, die immers niet gescheiden kan en mag zijn.

Het boek is bedoeld voor ieder die geïnteresseerd is in de kennis van het geloof. We hopen dat het van dienst zal zijn voor priesters en predikanten in hun eigen doordenking van het geloof en de overdracht daarvan aan anderen. We hopen dat het ook gelezen zal worden door mensen die geen theoloog zijn maar wie het geloof van de kerk ter harte gaat en die opgebouwd willen worden in de kennis daarvan. Daarom kan het boek ook gebruikt worden als basis voor geloofsgesprekken in parochies en gemeenten.

Wij geloven in één God, de almachtige Vader,
Schepper van hemel en aarde,
van alle zichtbare en onzichtbare dingen.

En in één HEER, Jezus Christus,
de eniggeboren Zoon van God,
uit de Vader geboren voor alle eeuwen,
Licht uit Licht, waarachtig God uit waarachtig God,
geboren, niet gemaakt, één van wezen met de Vader, en door
wie alle dingen geworden zijn,
die om ons mensen en om ons behoud is nedergedaald uit de
hemelen en vlees geworden is uit de Heilige Geest en de
maagd Maria en mens geworden is,
die voor ons gekruisigd is onder Pontius Pilatus, geleden heeft
en begraven is,
en op de derde dag is opgestaan volgens de Schriften,
is opgevaren naar de hemel
en zit aan de rechterhand van de Vader,
en die zal wederkomen in heerlijkheid, om te oordelen levenden
en doden,
en zijn rijk zal geen einde hebben.

En in de Heilige Geest,
die HEER is en levend maakt, die uitgaat van de Vader,
die samen met de Vader en de Zoon aanbeden en verheerlijkt
wordt,
die gesproken heeft door de profeten.
In één, heilige, katholieke en apostolische kerk.
Wij belijden één doop tot vergeving van zonden.
Wij verwachten de opstanding der doden en het leven van de
eeuw die komt.

Amen

Inhoud

Woord vooraf	5
1. ‘Wij geloven’	11
1.1. God	11
1.2. Wereldbeschouwing	11
1.3. Moraal	12
1.4. Beleving	13
1.5. Symbool	14
1.6. Geloven	15
1.7. Wij	16
1.8. Leeswijzer	19
1.9. Versies	19
1.10. De Godsnaam	21
2. ‘De almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde’	23
2.1. De christologische basis	23
2.2. Geen andere God dan de Schepper	23
2.3. Een belijdenis vol spanning	25
2.4. Goede gaven	25
2.5. Voorzienigheid en lijden	26
2.5.1. <i>Lijden door Gods wil?</i>	26
2.5.2. <i>Het morele en het natuurlijke kwaad</i>	27
2.5.3. <i>Kwaad van schuld en straf</i>	28
2.5.4. <i>Niet te plaatsen kwaad</i>	29
2.5.5. <i>Rechtvaardige vergelding</i>	30
2.5.6. <i>Ook de vergelding heeft haar grenzen</i>	31
2.5.7. <i>Gods eigen doel</i>	32
2.5.8. <i>Eerste oorzaak en tweede oorzaken</i>	35
2.5.9. <i>Gomarus: de laatste thomist</i>	37
2.6. Alles door Jezus Christus geschapen	39
2.7. We leven de wereld van God	39
3. ‘En in een HEER, Jezus Christus...’	42
3.1. Twee manieren van spreken	42
3.2. Het christologische gedeelte	45

3.2.1. <i>De anathema's</i>	45
3.2.2. <i>De geloofsbelijdenis over het statuut van Jezus Christus, de Zoon van God</i>	50
3.3. Het soteriologische gedeelte	52
3.3.1. <i>Het kader</i>	53
3.3.2. <i>God</i>	54
3.3.3. <i>Vlees-mens</i>	57
3.3.4. <i>Christus en Zoon: de doop</i>	58
3.3.5. <i>Een literaire uitleg</i>	60
3.3.6. <i>Christus en christen</i>	63
3.3.7. <i>De nederdaling ter helle</i>	64
4. '... die geleden heeft onder Pontius Pilatus...'	67
4.1. Inleiding	67
4.2. Het evangelie volgens Lucas	67
4.3. Het evangelie volgens Matteüs	69
4.4. Roepingsverhalen	72
5. '... uit de maagd Maria...'	74
5.1. Maria in relatie en op zichzelf	74
5.2. Een ontwikkeling in de theologie	75
5.3. Maria, een model voor de gelovige	79
5.4. Tot besluit	85
6. 'Voor ons mensen en omwille van ons heil'	87
6.1. Inleiding	87
6.2. De mens als schepsel	87
6.3. 'Omwille van ons en omwille van ons heil'	89
6.4. Om te oordelen levenden en doden	90
6.5. De mens in de kerk	93
6.5.1. <i>De kerk als gemeenschap</i>	93
6.5.2. <i>Het sociaalhistorische karakter van de geloofstraditie</i>	95
6.5.3. <i>Het belang van de gemeenschap</i>	96
6.6. Eén doopsel tot vergeving van zonden	99
6.7. De opstanding van de doden en het leven van het komend rijk	101

7. ‘Gekruisigd, gestorven en begraven, op de derde dag opgestaan’	103
7.1. Christus is opgestaan	103
7.2. De gekruisigde is opgestaan	103
7.3. De veroordeelde is opgestaan	106
7.4. Een straf voor vreemden	113
7.5. Opstanding uit de doden	115
7.6. Met Christus opgestaan	119
8. ‘En in de Heilige Geest, die HEER is en levend maakt’	122
8.1. De Geest is God zelf	122
8.2. ‘Die levend maakt’	124
8.3. Gedoopt met water en Geest	127
8.4. Gedoopt met vuur	129
8.5. Zichtbaar en verborgen	130
8.6. Eén Geest, één Kerk	131
8.7. Levensbrood	133
8.8. Gaven van de Geest	134
8.9. De geesten onderscheiden	135
9. ‘Die gesproken heeft door de profeten’	140
9.1. Geïnspireerde tekst	140
9.2. Woord van God	141
9.3. In de Geest van Christus	142
9.4. Geïnspireerde mensen	143
9.5. Allegorische lezing	144
9.6. Oud en Nieuw als één canon	147
9.7. Welke boeken zijn canoniek?	148
9.8. De Bijbel: boek van de kerk	150
9.9. De Schrift en Jezus	151
9.10. Schrift en Traditie	152
10. ‘En in één, heilige, katholieke en apostolische kerk’	157
10.1. Geloven in	157
10.2. De notae ecclesiae	161
10.3. Eén kerk	162
10.4. De heilige kerk	165
10.5. Katholiek	166
10.6. Apostolisch	168

10.7. Apostolische successie	170
10.8. Christusrepresentatie	171
10.9. Werkelijke aanwezigheid van Christus	172
11. ‘De wederopstanding van het vlees en het leven van de eeuw die komt’	174
11.1. Het leven van de toekomstige eeuw	174
11.2. Wederopstanding van het vlees	175
11.3. Het einde	177
11.4. Jezus de Laatste	178
11.5. De Geest en de eschatologie	180
11.6. Apocalyptiek	182
11.7. Achter Christus terug	188
11.8. In de verborgenheid en kruisdragend	189
12. ‘... in één God, de almachtige Vader, ... in één HEER, Jezus Christus ... en in de Heilige Geest...’	191
12.1. Inleiding	191
12.2. ‘In de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest’	191
12.3. Doxologie	194
12.4. Een renaissance	196
12.5. Het heilshandelen van God, Vader Zoon Geest	198
12.6. Aanwezigheid in de schepping en zending in de geschiedenis	199
12.7. De verhouding tussen de zending van de Zoon en de zending van de Geest	201
12.7.1. <i>De zending van de Zoon en van de Geest</i>	201
12.7.2. <i>De kwestie</i>	202
12.7.3. <i>Waarom wel of niet het filioque?</i>	204
12.8. Naar wie worden Zoon en Geest gezonden?	209
12.9. Een Pinksterpreek van Newman	211
12.10. Besluit	212
13. Nawoord	213
13.1. De weerbarstigheid van de geloofsbelijdenis	213
13.2. Terugblik	217

1. 'Wij geloven'

1.1. God

Een geloofsbelijdenis gaat over God. Zij spreekt uit wat ons diepste vertrouwen is. Het gaat om het meest basale van ons leven: 'Wij geloven in één God.' 'Geloven in' betekent dat we onze ziel en zaligheid aan Iemand toevertrouwen en dat we overtuigd zijn dat we ten diepste van Hem afhankelijk zijn. Zo'n totale afhankelijkheid kan nooit verbonden zijn aan een schepsel. Alle schepselen zijn begrensd, beperkt. Uiteindelijk stoten we bij schepselen op grenzen. Als we die voorbijgaan is er niets meer, verliezen we grond onder de voeten. Alleen God is onze laatste grond: als wij de grond onder de voeten verliezen dan is Hij nog daar (Ps. 139). Hij gaat al ons twijfelen, al ons aarzelen, al ons denken, al ons hopen, al ons bidden te boven (Ef. 3:14-21). Alleen in Hem kunnen we geloven. Daarover gaat de belijdenis.

De belijdenis gaat niet over God in het algemeen. Zij spreekt niet over een ongekwalificeerde oergrond. Het gaat over déze God: de Vader, de Zoon en de Geest. Het gaat over een God over wie meer te zeggen is dan dat Hij het hoogste Wezen is. De God die de kerk belijdt kennen wij door wat Hij gedaan heeft en wat Hij doet. Hij heeft een gezicht: het gelaat van Jezus Christus. Hij brengt zichzelf tot expressie door de Geest die werkt in mensen, die HEER is en die levend maakt. De kerk denkt bij God niet allereerst aan een wezen ver weg, verder dan de Big Bang en de uitersten van tijd en ruimte, maar de kerk spreekt over de God van wie deze wereld is, de hemel en de aarde: de aarde die Hij maakte, waarop Hij zijn voeten heeft gezet en waarin Hij mensen doorademt met zijn levenskracht. Het gaat niet over een verre God, maar om de God die ons nabij is, zelfs in ons is.

1.2. Wereldbeschouwing

Als de belijdenis over God gaat, betekent dit dat deze niet gaat over wereldbeschouwing. Wereldbeschouwing gaat over de wereld. Mensen kunnen daarover heel verschillende opvattingen hebben, afhankelijk van tijd, plaats en cultuur. Die ideeën zijn net zo eindig als de wereld en

zelfs nog meer begrensd: mensen in een klein stukje tijd in een begrensde ruimte, met een beperkt verstand vormen zich een beeld over de manier waarop de wereld in elkaar zit. Het is goed dat dit gebeurt. Het is nodig om ons een beetje oriëntatie te geven. Zonder levensbeschouwing leef je in den blinde.

Je moet zo'n levensbeschouwing echter niet verwarren met het geloof. Dan maak je van het schepsel een God. Dat hebben niet alleen heidenen gedaan met hun godenbeelden – waarover de profeten en de apostelen hun verwijten maken – dat heeft ook de kerk gedaan en daartoe zijn gelovigen steeds weer geneigd. Zo heeft de kerk zich ooit verbonden aan het ptolemeïsche wereldbeeld, alsof het geloof in God bestond uit de overtuiging dat de aarde het vaste middelpunt van het universum was. Anderen maken het geloof in God afhankelijk van het ontstaan van de aarde of de oorsprong van de mens. In een ander perspectief is de kerk geneigd om het geloof te binden aan sociale structuren en verhoudingen van ras, seksualiteit, geslacht of volk. Paulus heeft in zijn brieven zo'n vermenging van het schepsel en de Schepper radicaal van de hand gewezen. Merkwaardigerwijze zijn juist die teksten, zoals Romeinen 1 en 1 Korintiërs 11, aanleiding geweest om culturele en levensbeschouwelijke ideeën een conditie voor het geloof te maken. Ook de taal van de apostel voltrekt zich in een menselijke cultuur in een bepaalde tijd en context en staat er dus voor open om uit deze relatieve setting vergoddelijkt te worden, dwars tegen de bedoeling van de apostel in.

1.3. Moraal

De belijdenis gaat over God en dus niet over de moraal. Morele regels zijn er voor ons mensen, om het begrensde leven orde te geven en leefbaar te houden. Daarom is het goed dat er geboden zijn. De wijzen van Israël hebben daarvoor aanwijzingen gegeven. Eerlijk duurt het langst – en zoveel andere wijsheden. De apostelen hebben de kerk daarbij geholpen met hun vermaningen.

Je moet deze ethische oriëntatie echter niet verwarren met het geloof in God. Dan gebeuren er net zulke ongelukken als met de verwarring van levensbeschouwing en geloof en eindigen mensen op letterlijke of figuurlijke brandstapels.

Dit wil niet zeggen dat het geloof geen betekenis voor de ethiek zou hebben. Je moet die echter in de juiste verhouding zien: de ethiek is niet

de basis waarop het geloof is gebouwd, maar het christelijke leven vloeit over uit de bron van het geloof. Wie God belijdt als de God die zich bekommert om zijn wereld, leeft dat uit in zijn of haar leven. Gelovigen delen in zijn Geest en willen dat gestalte geven in hun levenshouding en handelen in navolging van zijn Zoon. Daarin krijgt hun geloof expressie. Dat zijn echter altijd expressies van beperkte mensen in begrensde sociale gemeenschappen. Ze vallen nooit samen met God en zijn Geest. De vormgeving die op een bepaald moment als expressie van het geloofsleven gevonden is, kan nooit gefixeerd worden als een vaste leefregel. Steeds weer moet je je oriënteren op de bron van het geloof in het handelen van de drie-ene God. Dat wil niet zeggen dat je altijd weer opnieuw moet beginnen. Er is ook een christelijke levensstijl die duur heeft. Deze moet echter steeds weer kritisch doordacht worden vanuit de overvloed van Gods daden jegens mensen.

1.4. Beleving

Omdat de belijdenis over God gaat, gaat die ook niet over menselijke beleving. Onze gevoelens zijn niet het wezen van ons geloof. In een eeuw van subjectiviteit is het zaak om ons voortdurend voor te houden dat we niet gered worden door ons eigen innerlijk. Net als bij de moraal speelt het innerlijk een rol bij het geloof, maar steeds als expressie daarvan en niet als bron.

Het is opmerkelijk dat de belijdenis niets zegt over het gebed, net zo min als het iets zegt over de praxis van het christelijke leven. Christelijk leven is vol van gebed en uit zich in een zeer bepaalde levensstijl, maar deze komen voort uit het geloof en vinden hun betekenis in de inhoud van het belijden. Zonder de inhoud van het geloof in God verliest het gebed zijn oriëntatie. Dan kunnen we voor alles gaan bidden met een doel dat we zelf bedenken. Al gauw is dat doel ons eigenbelang en dan wordt het bidden het indienen van een verlanglijstje met onze wensen. In het perspectief van het geloof is het gebed gericht op het Koninkrijk van God en het volbrengen van zijn wil, zoals die ten diepste tot uitdrukking is gekomen in de overgave van Jezus in wiens Naam en Geest wij in de kerk bidden. Het gebed wordt gedragen door het Onze Vader en het Onze Vader is allereerst een eucharistisch gebed. In vroegkerkelijke liturgieën wordt het Onze Vader gebeden tussen de woorden van de inzetting en de consecratie en het uitdelen van het brood, dus in het

centrum van de viering. Hoe sterk deze band van het Onze Vader en de eucharistie is blijkt wel in streng reformatorische kringen waar het Onze Vader vanwege de heiligheid van het gebed nooit wordt gebeden, behalve bij de viering van het Heilig Avondmaal. Het Onze Vader is door Christus aan de kerk gegeven en wordt uitgesproken in de gemeenschap van de kerk die het bidt in haar vieringen. Vandaaruit wordt al het bidden van de gelovigen gericht en zo wordt dit zuiver gehouden. Het gebed van christenen wordt georiënteerd door het gedenken van de dood van de HEER, als totale overgave aan de wil van God.

Zoals het met het gebed is, is het ook met de moraal en met alle andere dingen die christenen doen en denken, voelen en beleven: georiënteerd door het geloof in de enige God waarover de belijdenis spreekt. Als het geloof in zijn inhoud de bron is, kan het christelijke leven veel gestalten krijgen, afhankelijk van tijd en plaats, van omstandigheden en cultuur. Er is een overvloed van expressie en een rijkdom aan gaven. Ze komen echter alle voort uit het geloof in de ene God Vader Zoon Geest. Als ze niet hun bron vinden in de God over wie de kerk in haar belijdenis spreekt, dan zijn ze niet christelijk. Als ze dan toch gepresenteerd worden met religieuze claims zijn ze afgoderij.

1.5. Symbool

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel wordt in de kerkelijke traditie het *Symbool* genoemd. 'Symbool' betekent 'samenvatting'. In de belijdenis wordt kernachtig het hele christelijke geloof samengevat. Je kan daarover veel bredere gedachten ontwikkelen. Deze worden echter steeds weer door de woorden van het Symbool georiënteerd.

Het Symbool is echter niet een simpele samenvatting van wat christenen leren. 'Symbool' betekent ook wat samen hóórt. Het woord *symbolon* werd in de oudheid gebruikt als waarmerk voor echtheid. Als twee partijen iets overeenkwamen dan werd een stuk aardewerk in tweeën gebroken. Als iemand rechten aan de overeenkomst wilde ontnemen, moest hij zijn scherp laten zien. Paste die werkelijk bij het andere stuk? Het Symbool spreekt uit wat de werkelijkheid van ons bestaan is, de garantie van echtheid en niet van schijn en bedrog. De werkelijkheid van de kerk is de werkelijkheid van wat het Symbool uitspreekt: Gods werkelijkheid. De wereld van de gelovigen is de wereld van Christus die gekomen is tot het zijne, zijn eigen wereld en de wereld van zijn Geest

die HEER is en levend maakt. In de belijdenis als oersymbool krijgen alle verdere verschijnselen, handelingen en belevingen hun betekenis als relatieve, begrensde symbolen die heenwijzen naar het Symbool dat de presentie van God in deze wereld uitspreekt.

Het Symbool heeft daarom allereerst zijn plaats in de liturgie. In de viering wordt het Symbool uitgesproken als weergave van de werkelijkheid waarin we zijn. Hier is de gemeenschap die leeft in de tegenwoordigheid van deze God. Van daaruit waaiert de betekenis van het Symbool uit over het hele leven van de gelovigen.

1.6. Geloven

'Geloven' wordt dikwijls verbonden met subjectiviteit. Geloven wordt dan tegenover weten gesteld. Geloven heeft te maken met een eigen keuze tegenover objectieve kennis. Dat is echter een misvatting van het geloof. Geloof is juist gericht op de meest zekere kennis. Geloven is je zeker weten door betrouwbare kennis, waardoor je het leven met vertrouwen tegemoet kunt gaan.

Geloofskennis kun je vergelijken met kennis van de zwaartekracht. Je weet dat er zwaartekracht is. Die maakt het mogelijk om te lopen, om te liggen, om te staan, om te zitten, om activiteiten te verrichten – kortom om te leven. We geloven dat er zwaartekracht is. Dat is geen subjectieve keuze, maar de werkelijkheid van ons leven, die aan ons bewustzijn daarvan voorafgaat en ook waar is als we die niet geleerd hebben uit het natuurkundeboek op de middelbare school. We leven in de gemeenschap met de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Hij was er eerder in ons leven dan wij ons bewust waren. Door Hem alleen is ons leven mogelijk. Door de kracht van zijn Geest bestaat de kerk en worden mensen zich bewust van het leven in Hem. In de catechese leren we de samenhang van Gods daden en in de theologie proberen we een taal te ontwikkelen om die verder te doordenken – begrippen zoals 'Drie-eenheid' die als een formule kort aanduiden wat een werkelijkheid is die met geen woorden te beschrijven is – en een grammatica om de taal van het belijden te beschrijven.

Natuurkunde kan zo saai zijn op de middelbare school dat geen leerling meer begrijpt dat het over het dagelijkse leven gaat. Literatuur kan zo'n dwang zijn dat scholieren de lust in het lezen verliezen omdat ze niet begrijpen dat het om hen en om de mensen om hen heen gaat. Zo kan

het ook de catechese en de theologie vergaan. Dan wordt de leer een samenvatting van formules die je uit het hoofd moet leren en de geloofsinhoud een onbegrijpelijk contract dat je moet ondertekenen, totdat de lust je vergaat en je het voor gezien houdt. Als catechese en theologie echter verdieping zijn van de kennis van het goddelijke leven waaraan we deelhebben en waardoor we bestaan en ons bewegen, dan is het een bron van vreugde en een kracht om het leven aan te kunnen – om ook de dood aan te kunnen, want in het hart van het Symbool staat dat de ene HEER is gekruisigd, gestorven en opgestaan uit de dood.

1.7. Wij

Het Symbool begint in de oorspronkelijke Griekse versie met het meervoud: ‘Wij geloven.’ Het belijden van de kerk is niet een expressie van een individuele opvatting, maar van de gemeenschap. Het is erkenning van wat voor ons allen geldig is en waaruit we samen leven. Het meervoud geeft het liturgische karakter van het Symbool weer in de samengeroepen geloofsgemeenschap die belijdt wie zij is door de drie-enige God. Belijden doe je niet alleen, maar samen, met de hele kerk over de hele wereld en door alle eeuwen heen.

Ook dat is de betekenis van ‘symbool’: waar allen samengebracht zijn zoals de *Didachè*, *Het onderwijs van de Apostelen*, uit de eerste eeuw in het eucharistiegebed zegt: ‘Zoals dit gebroken brood verstrooid was op de bergen en, samengebracht, een werd, zo wordt uw gemeente van het einde der aarde in uw koninkrijk te samengebracht.’

In het ‘wij’ zijn niet alleen de mensen begrepen die op dat moment in hetzelfde kerkgebouw aanwezig zijn, maar ook de christenen in andere parochies en in andere landen. Daarin zijn ook de heiligen van het verleden begrepen, niet alleen de grote namen zoals Athanasius, Ambrosius, Augustinus, Thomas en Calvijn, maar ook de tallozen van wie de namen al lang vergeten zijn, maar die geleefd hebben en gestorven zijn in de HEER.

In het Westen is al snel het meervoud vervangen door het enkelvoud: ‘Ik geloof’. Zo staat het in de Apostolische Geloofsbelijdenis, maar ook in westerse versies van het Symbool van Nicea-Constantinopel. Het verschil heeft drie redenen. De eerste is dat de belijdenis vanaf het begin heeft gefunctioneerd als doopbelijdenis. Mensen die tot geloof kwamen

spraken bij de doop de belijdenis uit, die ze uit het hoofd moesten kennen. Dit was uiteraard een persoonlijke belijdenis van de dopeling en daarom in het enkelvoud gesteld. Deze vorm was overheersend en is dat in het Westen ook gebleven.

Toch is dat op zichzelf geen afdoende reden, want ook in het Oosten werden enkelingen gedoopt en spraken daar een persoonlijk geloofsbelijdenis uit, die echter vanaf het moment van hun doop ingebed was in de gemeenschappelijke belijdenis van de hele kerk.

Een tweede reden voor het enkelvoud is dat in het Westen individualiteit altijd een grote betekenis heeft gehad. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het Romeinse recht, waarbij ieder persoonlijk verantwoordelijk en aansprakelijk is en waarin je geen collectieve straffen kent. Deze tendens tot individualisering vindt ook zijn weerslag in de Latijnse kerk van het Westen. Toch heeft ook de westerse kerk het Symbool niet altijd in het enkelvoud gehad. Augustinus heeft in zijn vroege geschriften nog het meervoud en hij is pas later op het enkelvoud overgegaan.

Het enkelvoud is een verlies ten opzichte van de meervoudsvorm in het Symbool. Het meervoud geeft aan hoezeer het geloof voor allen een is in de gemeenschap met de ene God in de ene kerk. God is er eerder dan wij en de kerk is er eerder dan ik. Mijn 'ik' bestaat alleen bij de gratie van het 'wij'. Ik zou niet geloven als er geen kerk was geweest, zegt ook Augustinus. En de kerk bestaat bij de gratie van God die haar schiep.

Toch is – als derde aandachtspunt – de westerse verandering naar het enkelvoud niet louter verlies. Zij heeft haar eigen betekenis. In de eerste eeuwen was de kerk een nieuwe gemeenschap die onder ontzaglijke druk stond. Samen geloven, samen vieren, samen lijden en samen danken was daarin essentieel. Na de omwenteling onder Constantijn in de vierde eeuw werd het voordelig, zelfs min of meer vanzelfsprekend, om christen te zijn. Staat, samenleving, kerk, gelovigen – alles werd een eenheid, eerst nog met een sterk profiel maar al spoedig als een amalgaam waarin het christelijke soms moeilijk herkenbaar was. In die context was het nodig om het persoonlijke geloof, het persoonlijke christelijke leven en het persoonlijke belijden goed te articuleren. Alles kan wel christelijk heten en iedereen kan wel gedoopt zijn, maar ben ik persoonlijk gelovig? Zo kon het enkelvoud een kritische functie krijgen. De Apostolische Geloofsbelijdenis als persoonlijke belijdenis kreeg het primaat en in plaats van over 'het Symbool' sprak je over 'het Credo': 'Ik geloof'.

Steeds weer komt het kritische karakter van de individualiteit in de westerse kerk naar voren: in de monnikenorden van de middeleeuwen,

in de reformatie, in de opwekkingsbewegingen van de afgelopen eeuwen. Het besef van individualiteit en persoonlijke verantwoordelijkheid hield de kerk levend en kritisch, ook of juist waar kerken volkskerken of staatskerken waren. In de oosterse kerken ontbrak dit. De orthodoxe volkskerken zijn geneigd kritiekloos de ontwikkelingen in de staat en de cultuur te volgen en persoonlijke roeping, verantwoordelijkheid en initiatief als christen spelen daar veel minder een rol.

Ondertussen heeft de wal het schip in het Westen gekeerd. Het *corpus christianum* is verdwenen. De kerk is een minderheid in een samenleving die weinig meer heeft met het christelijk geloof. Daarin kan het bewustzijn van het behoren bij een gemeenschap die er eerder is dan wij en het besef gedragen te worden door Gods werkelijkheid die dieper reikt dan onze persoonlijke beleving en spiritualiteit heilzaam zijn. Nu niet ieder meer een christen is, heeft de vraag: 'Ben jij inderdaad een christen?' een andere status gekregen. Het is al heel wat te behoren tot de gemeenschap van de kerk. Dat is een belijdenis op zichzelf en het is voor gelovigen nu broodnodig dat die belijdenis gedragen wordt door wat de hele gemeenschap uitspreekt over wie God is. Er is dus alle reden om het klassieke meervoud weer te gebruiken in de liturgie en in de persoonlijke reflectie op het geloof ons daarop te oriënteren.

Dit geldt des te meer omdat de cultuur in de eenentwintigste eeuw zo gedifferentieerd is dat er nauwelijks meer eenheid is. Er is globalisering waarin meer van hetzelfde overal zijn weg vindt. Maar daarbinnen ontstaan allerlei subgroepen met een eigen subcultuur en kunnen individuele personen hun leven invullen zoals ze willen. Dat geldt ook voor godsdienst. Elk kan zijn of haar godsdienst naar believen invullen en veranderen. Dat geldt niet alleen voor het christendom, maar ook voor de islam. In het christendom krijgt dit het karakter van allerlei vrije groepen, waarin gelijkgezinden zich verbinden, vaak in steeds weer wisselende samenstellingen, en zo hun eigen geloofspakket samenstellen. In die context kan de kerk niet anders dan de gemeenschappelijkheid van het geloof accentueren. Er is maar één kerk van alle plaatsen en eeuwen en die belijdt een gemeenschappelijk geloof. Zij doet dat niet vanwege zichzelf, maar omdat zij zich geroepen weet door de ene God die voor allen dezelfde is en die voor allen de ene HEER is in de kracht van de ene Geest. In de vroegste kerk was het meervoud vanzelfsprekend. In de hoogtijdagen van het *corpus christianum* was het enkelvoud een vorm van heilzame kritiek, maar daaraan vasthouden in een tijd van

extreme individualisering en subjectiviteit is miskennen van het diepste van wat de kerk is en dus ontkenning van het geloof zelf.

1.8. Leeswijzer

Het Symbool heeft ook een functie bij het lezen van de Bijbel. Net als bij de ethiek en de godsdienstige beleving kan je met de Bijbel alle kanten op gaan. Zonder een goede leeswijzer kan je aan Deuteronomium of aan het boek Jozua het recht op of zelfs de plicht tot een genocide ontlenen waarbij de terreur van IS of Boka Haran verbleekt. Je moet weten h^oe je de Bijbel lezen en interpreteren moet.

Het Symbool is de leeswijzer voor de uitleg van de Schriften. Je kan en mag die in de kerk alleen uitleggen in het perspectief van de ene God en wel van déze God: die om ons mensen en om onze redding mens geworden is en die de Geest is die levend maakt. Wat dat voor de uitleg van bepaalde teksten betekent kan een onderwerp van gesprek zijn, maar die uitleg kan nooit anders dan georiënteerd zijn aan het belijden van de kerk.

Dit betekent ook dat de uitleg van de Bijbel plaatsvindt in een gemeenschap van uitleggers. Er is een interpretatiegeschiedenis, waaruit we ons niet zomaar kunnen losmaken. We leggen de Bijbel uit in de lijn van de apostelen en van de gemeenschap van de kerk van alle eeuwen. Daarmee is ook gegeven wat sleutelteksten voor het verstaan van de Bijbel zijn en dat het Oude Testament niet anders kan worden gelezen dan met het verklarende woordenboek van het Nieuwe Testament.

De eenheid van de God die het Symbool belijdt, impliceert ook de eenheid van de Schrift. Onder alle variaties en tradities die we in de Bijbel aantreffen is er het spreken van de ene God. De Bijbel is niet een samenraapsel van religieuze ideeën over een periode van meer dan duizend jaar. Hij is het spreken van de ene God dat zich in talloze articulaties verspreidt, maar nooit anders is dan het Woord van deze ene God over wie het Symbool spreekt.

1.9. Versies

In de versie van het Symbool die vastgesteld is op het Concilie van Nicea in 325 is het gedeelte over de Heilige Geest heel kort. Er wordt volstaan

met 'en in de Heilige Geest'. Omdat de leer van de Heilige Geest toen geen onderwerp van conflict was, was het niet nodig daarover meer te zeggen. In Constantinopel in 381 was dat wel het geval en is de paragraaf over de Geest uitgebreid en tevens zijn er toen de zinsneden over de vergeving van zonden en het eeuwige leven, die in oudere doopbelijdenissen voorkwamen, aan toegevoegd alsmede een zin over de blijvende heerschappij van Christus. Deze versie van 381 wordt gewoonlijk als het eigenlijke Symbool gezien, officieel als het Nicaeno-Constantinopolitanum, maar meestal afgekort als het Nicaenum of de geloofsbelijdenis van Nicea.

Vanaf het eind van de vierde eeuw zijn er in het Westen een paar andere wijzigingen ingebracht die te maken hebben met het eigen karakter van de westerse theologie. Het meervoud waarin de belijdenis was gesteld is vervangen door het enkelvoud: niet meer 'wij geloven', maar 'ik geloof'. Daarnaast is er na het belijden dat de Geest uitgaat van de Vader toegevoegd 'en van de Zoon' (*filioque*) en is bij de zinsnede over de kerk het woord 'in' weggelaten: niet meer 'wij geloven in één kerk', maar 'wij geloven één kerk'. Deze veranderingen worden besproken wanneer de betreffende onderwerpen aan de orde zijn. Voor het overige gaan we uit van de versie van Constantinopel.

We hebben ons in de volgorde van de hoofdstukken gehouden aan die van het Nicaenum en er dus niet voor gekozen om daarin de ontwikkeling van de geloofsbelijdenis van de korte radicale versie 'Jezus is HEER' tot de latere vaststelling op de concilies te volgen. Uiteindelijk is de inhoud van die latere versies impliciet reeds aanwezig en pas expliciet gemaakt toen deze werd aangevochten.

De thema's *Drie-eenheid* en *Schrift en Traditie* staan niet letterlijk in het Symbool. Zij zijn een nadere bezinning op wat met het Symbool gegeven is. Het geloof in de Vader, de Zoon en de Heilige Geest roept de vraag naar de verhouding tussen de goddelijke personen op. Op de achtergrond van de ontwikkeling van het Credo speelt deze vraag voortdurend mee. Hetzelfde geldt voor de verhouding van Schrift en Traditie, een thematiek die gegeven is met het belijden dat de Geest heeft gesproken door de profeten. Net als over het thema van de Drie-eenheid hebben theologen zich vanaf het begin verdiept in de vraag naar de canon en de hermeneutiek van canonieke teksten. Het denken over en de interpretatie van de Schrift was voor hen de basis van hun belijden.

In het gebruik van de bijbelvertalingen hebben we ons de vrijheid veroorloofd om de vertaling te gebruiken die op dat moment het meest

geschikt leek. Vertalingen zijn zelf deel van het hermeneutische proces en het verstaan van de Schrift in de gemeenschap van de Kerk.

1.10. De Godsnaam

In het Oude Testament wordt de Naam van God weergegeven met vier letters, het *tetragrammaton*. Deze Naam wordt door Joden nooit uitgesproken en niemand weet met zekerheid hoe deze ooit is uitgesproken en wat die precies betekent. Toen Joden in de diaspora het Oude Testament in het Grieks vertaalden hebben zij ervoor gekozen om voor de Naam het woord *kurios*, dat 'Heer' betekent, te gebruiken. Zij deden dat in navolging van Joden die al eerder *adonai*, 'mijn Heer' uitspraken als de Godsnaam was geschreven. Moderne vertalingen worstelen steeds met de vraag hoe we de Naam moeten weergeven en wij delen in die verlegenheid. We zouden het tetragrammaton kunnen gebruiken, maar dan weten we nog niet hoe we dat uitspreken en bovendien stuit dit Joden tegen de borst; het vertoont niet de verschuldigde eerbied. Je zou ook aan 'Here' kunnen denken, zoals de leeswijze door de Joden ook een verlengde vorm van 'mijn Heer' is. Dat gebruik is echter beperkt tot bepaalde protestantse kringen en roept eerder bevestiging van een bepaalde groep dan eerbied op. Uiteindelijk hebben we ervoor gekozen om de Nieuwe Bijbelvertaling te volgen en 'HEER' te gebruiken. Dat valt wel erg op in de tekst, maar uiteindelijk geeft dat goed aan dat we de Naam nooit onbezonnen kunnen gebruiken.

Soms staat het woord 'Heer' in de Bijbel niet voor de heilige Naam, maar duidt dit een relatie aan: God is Heer over ons en wij zijn aan Hem onderschikt. In het Oude Testament is duidelijk waar de Naam wordt bedoeld en waar niet: in het eerste geval staat er in het Hebreeuws het tetragrammaton, in het tweede geval gewoon *adon*, Heer. In het Nieuwe Testament is het veel moeilijker te onderscheiden: er staat in beide gevallen *kurios*, 'Heer'. Het makkelijkste zijn nog citaten uit het Oude Testament. Daar kan de aangehaalde tekst worden gevolgd. Waar echter verwezen wordt naar Jezus of de Geest is dat anders. Uiteindelijk hebben we besloten uit te gaan van de basale belijdenis die aan het Symbool ten grondslag ligt: 'Jezus is HEER'. Deze wordt in het Nieuwe Testament verbonden aan Jesaja 45:23: elke knie zal voor Hem buigen en elke tong zal bij Hem zweren, door de vroegste christenen uitgelegd als elke tong zal Jezus belijden als HEER (Fil. 2:11). Bij de uitleg van het Symbool die

in tijd en theologie Constantinopel het meest nabij is, die van Cyrillus van Jeruzalem (\pm 315-386), wordt de belijdenis van Jezus als Heer expliciet verbonden met het bekendmaken van de heilige Naam aan Mozes bij de brandende braamstruik (Ex. 3). Jezus is geen ander dan de HEER die tot Mozes sprak uit de brandende braamstruik, toen Hij zijn heilige Naam aan Israël bekendmaakte.

Bij de Heilige Geest zijn er niet zulke directe referenties als beleden wordt dat Hij HEER is en levend maakt. We hebben daarom overwogen om hier 'Heer' te gebruiken, met alleen een beginhoofdletter. Dit zou echter de indruk kunnen wekken of de Geest minder heilig en minder God zou zijn dan de Zoon. Dat zou precies tegen de bedoeling van het Concilie van Constantinopel zijn dat immers bijeengeroepen was tegen de macedonianen, navolgers van Macedonius, die de godheid van de Geest ontkenden. Als het concilie iets niet wilde was dat de volkomen gelijkheid van de Zoon en de Geest als komen van dezelfde ene God in twijfel trekken of laten trekken. Zo spreekt ook Cyrillus in zijn catechetische lessen. Daarom hebben we besloten ook 'HEER' te gebruiken als dit betrekking heeft op de Geest.

Ook bij de verwijzingen naar de Zoon en de Geest zijn er teksten waar het gaat om de relatie Heer-onderdaan. Daar hebben we uiteraard het oudtestamentische gebruik gevolgd: hier gaat het niet om de Naam, maar om de verhouding en is 'Heer' op zijn plaats.

De belijdenis van Nicea/Constantinopel is de meest klassieke samenvatting van het christelijk geloof. Het is ook de belijdenis die door vrijwel alle kerken in het Oosten en het Westen wordt erkend. Bram van de Beek en Herwi Rikhof leggen deze uit in verbondenheid van de rooms-katholieke en de protestantse traditie in de eenheid van het geloof. Ze hopen zo een bijdrage te leveren aan het besef dat de kerk één is. Het boek is niet alleen voor theologen bedoeld maar voor allen die geïnteresseerd zijn in de eenheid van het christelijk geloof.

BRAM VAN DE BEEK is emeritus hoogleraar van de Vrije Universiteit in Amsterdam en emeritus predikant in de Protestantse Kerk in Nederland.

HERWI RIKHOF is emeritus hoogleraar van de Universiteit van Tilburg en priester van het bisdom 's-Hertogenbosch.

NUR 700 / ISBN 978 90 435 3271 6

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

9 789043 532716 >